

Др Слободан МАКСИМОВИЋ
Др Данило ШУКОВИЋ

ОСНОВНИ ЛИМИТИРАЈУЋИ ФАКТОРИ ПРОЦЕСА ТРАНЗИЦИЈЕ У НАС

УВОД

Застоји у транзицији у нас су видљиви и забрињавајући. Иако је било нереално очекивати да ће она трајати кратко и проћи без напора и жртава, текући резултати су алармантни, па траже радикалније захвате и мере у циљу отклањања основних узрочника неефикасности овог процеса, посебно на економском плану. Наиме, како време одмиче све су видљивији незадовољавајући резултати транзиције, не само у нас него и у највећем броју земаља које су својом вољом или историјском неминовношћу ступили у овај процес крајем прошлог века.¹ То нарочито потврђују емпиријски подаци и чињенице о свакидашњем животу и положају широких слојева становништва суочених са незапосленošћу, беспарицом, дезоријентацијом, немогућношћу покретања економске активности и, нарочито, магловитом и неизвесном будућношћу. Све је уочљивија и њихова резингентност на оптимистичке информације, податке и обећања владајућих структура о скорим благодетима приватизације, тржишне привреде, демократије, глобализације и сл., као и њихова пасивизација у тражењу правог економског одговора за излаз из стања у коме се тренутно налазе.

Јаз између замишљеног и стварног, прокламација и реалности, је дубок. Настао је својеврстан парадокс: приватна иницијатива, предузетништво, инвентивност и други кључни покретачи тржишне

¹ Реални бруто домаћи производ у земљама југоисточне Европе у 2002. години је тек на нивоу од 82% оствареног у 1989. години. У Србији и Црној Гори достигнуто је само 59%, а код свих бивших социјалистичких земаља посматраних заједно 80% оствареног реалног бруто домаћег производа у 1989. године (Transition report 2003, European Bank for R and D, str. 56).

привреде су умртвљени, неактивирани, ограничени и без довољно мотива и снаге да се испоље, насупрот прокламацијама, идејним, политичким и начелним макроекономским и привредно-системским решењима о изградњи тржишне привреде. Резултата који би били друштвено прихватљиви нема или су незадовољавајући. Логично је онда поставити питање да ли у овом транзиционом моделу постоји конструкциона грешка и у чему се испољава. Ако постојеће стање привреде и привредних ентитета узмемо као објективну датост, а транзициони модел као начин да се она мења у правцу постизања жељених циљева, онда ту грешку треба тражити у самом моделу транзиције, његовим фундаменталним и методолошким поставкама, а посебно у инструменталним варијаблама његове апликације.

Уобичајено је, и то не само у дневно-политичкој страначкој аргументацији, него и у добром делу стручне јавности, да се главни узрочници спорог изласка из дуготрајуће кризе у нас виде у претходном друштвено-економском систему и владајућем режиму, рату и санкцијама, глобализацији и потребном времену за прилагођавање, припрему и приближавање Европској Унији. Сигурно је да су то објективни и врло важни узрочници нашег садашњег стања, чије је решавање тражило, и још увек тражи, жртвовање и ангажовање пуно друштвене енергије и материјалних средстава. То су непобитне чињенице о којима не би требало трошити пуно времена за доказивање. Ти узрочници, међутим, нису и једини, бар не у непосредном смислу. Наиме, напред споменути парадокс о неконзистентности прокламованих глобалних циљева реформи и трансформације друштва и привреде и оних који те циљеве треба да остваре – привредних субјеката и становништва – показују да постоји значајан број узрочника спорог изласка из кризе који нису уочени, довољно испитани и оперативно третирани. А у основи ти узрочници су имплицирани кроз сам модел тржишне привреде и приступ, начину на који се он жели изградити и успоставити у нас.

У овом раду покушаћемо да укажемо само на неке од узрочника који озбиљно успоравају процес транзиције у нас, а чија би отклањања требало уврстити у приоритет системско-оперативног реформског деловања носилаца наше развојне и економске политике.

1. БИТНА ОГРАНИЧЕЊА ПРИВРЕДНОГ ОПОРАВКА И РАЗВОЈА ПРИВРЕДЕ

Главни проблем наше економске стварности је недовољан раст привреде и немогућност да се неповољни привредни трендови зау-

ставе и генерише развојни циклус, који би омогућио смањење незапослености, повећање друштвеног богатства и стандарда становништва. Наиме, изостајање економског опоравка и наставак рецесије све брже девастирају привредне ресурсе, као материјалну подлогу реформи, с једне, и политичку подршку реформама, са друге стране. Упоредо са економским тешкоћама све више слаби политичка подршка реформама, пошто све мањи број грађана истинску наду за будућност види у реформама. А као што добро знамо, за успех реформи потребно је и једно и друго, како материјална тако и политичка снага. Зато је ефикасно решавање развојних проблема привреде најважнији задатак носилаца друштвеног одлучивања и укупног процеса наше транзиције.

Многе анализе и емпиријски подаци указују да неизграђеност институција и слабости модела приватизације представљају битне лимитирајуће факторе успешног привредног опоравка. Овде ћемо их детаљније размотрити и указати на могуће правце њиховог решавања. Али, пре њихове анализе даћемо краћи осврт на реални сектор привреде и основне макроекономске индикаторе у нас.

РЕАЛНИ СЕКТОР ПРИВРЕДЕ СРБИЈЕ – СТАЊЕ И РЕЗУЛТАТИ

Капитал и његова структура

За сагледавање привредног потенцијала једне земље свакако је од највеће важности са коликим капиталом располаже национална економија. Према завршним рачунима за 2002. годину, укупни капитал привреде Србије износи 2.256 милијарди динара, односно око 37 милијарди евра. Но, како акумулирани губици износе 724 милијарде динара, односно 12,7 милијарди евра, то је за толико и капитал привреде реално мањи, па износи око 24,3 милијарде евра. Под условом да је капитал реално исказан по тржишној вриједности,² неизбежан дојам је да се ради о веома скромном опсегу капи-

² Вредности капитала исказане у официјелним књигама предузећа су махом прецењене, јер се не заснивају на тржишном вредновању акција већ на проценама вредности капитала које су вршене неколико година уназад, и које су обично друштвени капитал исказивале знатно изнад реалних вредности, све из тобожњег страха да се не потцени друштвена имовина.

тала и веома сиромашној привреди, јер је у питању земља од седам до осам милиона становника, чија укупна привреда располаже са капиталом као једна већа компанија на Западу.

За анализу економских перформанси наше привреде, поред величине расположивог капитала, веома је важна и његова својинска структура, која је иначе врло неповољна. Према завршним рачунима за 2002. годину 70,6% капитала предузећа, која су обавезна да подносе завршни рачун, је у друштвеној и државној својини. Наравно, један од основних разлога што се и даље налазимо у економској кризи и што привреда и даље бележи негативне стопе раста, је управо у чињеници да су друштвена и државна својина преовлађујући облици својине и што је та својина економски умртвљена и недовољно делотворна.³

Овде се не ради само о пукој реалности да је друштвена својина и даље преовлађујућа, већ и околности да се сва друштвена предузећа налазе у фази ишчекивања приватизације, што им, с једне стране додатно отежава ситуацију и онемогућава било какву иницијативу, док с друге стране, отвара могућност менаџерским структурама да злоупотребе ту ситуацију, користећи институционални вакуум, закључујући бројне штетне уговоре.

Основна и обртна средства

За сагледавање економског потенцијала привреде битно је упознати се и са обимом и структуром основних и обртних средстава.

Уз ове податке треба имати у виду да је степен отписаности опреме веома висок и да у привреди износи 83,5% а у индустрији чак 87,1%. Опрема од које зависи производна ефикасност, износи свега 17,2% сталне имовине у привреди, а у индустрији 20,0%. Ови подаци говоре да је и оно мало основних средстава, што је преостало после дугогодишње девастације, веома неповољне структуре, која се огледа првенствено у веома ниском уделу опреме, која је уз то веома застарела, и као што смо видели, са високом стопом отписано-

³ Према ранг листи „Економиста” 300 најуспешнијих фирми у 2002. г. у Србији, њихов број по власничкој структури је: приватна 56%, мешовита 31%, државна и друштвена 12%, задружна 1%. Структура њихове добити по власништву је: мешовито 46%, државно и друштвено 26%, приватно 27% и задружно 0,15%. На листи успешности по оствареној профитној стопи далеко највећи број (90%) су приватне фирме.

Основна средства привреде и индустрије Србије у 2002. години

износ у милијардама динара

Р. бр.	НАЗИВ	ПРИВРЕДА		ИНДУСТРИЈА	
		Износ	Структ. у %	Износ	Структ. у %
1.	Земљиште и вишегодишњи засади	171	9,7	42	5,5
2.	Грађевински објекти	1.045	59,4	460	60,0
3.	Опрема	302	17,2	153	20,0
4.	Аванси и основна средства	229	13,0	107	14,0
5.	Остала основна средства	13	0,7	4	0,5
	УКУПНО	1.760	100,0	766	100,0

Извор: – Завршни рачуни Србије за 2002., Народна банка Србије, Служба за бонитет, Београд, 2003.
– Сопствени прорачун

сти. Грађевински објекти чине око 60% основних средстава. Не може се оспорити нужност потребе грађевинских објеката, али они ипак представљају умртвљени капитал.

Привреда Србије је хронично дефицитарна и са обртним средствима.

Обртна средства привреде и индустрије Србије

износ у милијардама динара

НАЗИВ	ПРИВРЕДА		ИНДУСТРИЈА	
	Износ	Структ. у %	Износ	Структ. у %
Залихе	363	35,6	194	37,1
– материјал	94	9,2	70	13,4
– недовршена производња	50	4,9	28	5,3
– готови производи	57	5,6	49	9,4
– роба	104	10,2	23	4,4
– дати аванси	57	5,6	24	4,4
Купци и остала потраживања	552	54,1	290	55,4
Остала обртна средства	105	10,3	39	7,4
УКУПНО ОБРТНА СРЕДСТВА	1020	100	523	100

Извор: – Завршни рачун привреде за 2002., Народна банка Србије, Служба за бонитет, Београд, 2003.
– Сопствени прорачун

У структури обртних средстава највећи удео имају потраживања од купаца, која у привреди износе 54,1%, а у индустрији 55,4% од укупних обртних средстава. Проблем је у томе што је највећи део ових потраживања ненаплатив и представља скривене губитке. Процена је да је око 40% ових потраживања нереално и да су исказани губици за толико мањи од стварних.

Коефицијент обрта обртних средстава у привреди износи само 1,85, што говори да се она нерационално користи. Многа предузећа су принуђена да због честе великвидности послују са прекомерним залихама материјала и тако обезбеђују континуитет производње, јер нису у могућности да континуално купују потребне количине, што би било знатно рационалније. Због тога се, наравно, додатно угрожава економичност пословања и повећавају губици.

Профитна стопа је, свакако, најпоузданији синтетички показатељ ефикасности једне привреде. Није потребно подсећати да у нормалним условима профитна стопа треба да буде неколико процената изнад каматне стопе, како би се испољио интерес за улагања у привреду. У нашем случају профитна стопа не само да није већа од актуелне каматне стопе, већ је много мања, па чак и негативна. Тако је у 2002. години у привреди Србије профитна стопа износила -2,9% а у индустрији око -3,5%.

Само овај податак, заправо, показује да се тренд дугогодишњег пропадања привреде упорно наставља, и да је он у индустрији знатно неповољнији.

Спољнотрговинска размена

Наведени неповољни индикатори реалног сектора привреде свој неумољиви епилог добијају у ниској конкурентности на светском тржишту. Положај привреде Србије у спољнотрговинској размени вероватно никад није био неповољнији у њеној историји.

Инфериорност наше привреде у спољнотрговинској размени најбоље илустрију подаци о кретању извоза и увоза у првих седам месеци ове године.

Дефицит трговинског биланса у првих седам месеци ове године износи 2.556 милиона долара, што значи да ће до краја године премашити износ од 4 милијарде USD. Покривеност увоза извозом од 35,57% вероватно никада није била мања него што је у овом периоду.

Извоз и увоз привреде Србије

у мил USD

	ИЗВОЗ			УВОЗ		
	<i>I-VII</i> 2002.	<i>I-VII</i> 2003.	<i>Index</i>	<i>I-VII</i> 2002.	<i>I-VII</i> 2003.	<i>Index</i>
Србија – укупно*	1.110	1.411	127,2	3.001	3.967	132,1
Централна	735	924	125,7	2.060	2.774	134,6
Војводина	374	487	130,2	941	1.193	126,7

*Без података за Косово

Извор: Саопштење, Србија и Црна Гора, Завод за статистику, бр. 157.

Спољнотрговинску размену карактерише и веома неповољна структура увоза. У првих седам месеци ове године била је следећа:

– Опрема	11,5 %
– Материјал за репродукцију и сировине	40,3 %
– Широка потрошња	45,9 %
– Резервни делови	2,2 %
– Остало	0,1 %
– УКУПНО	100 %

Као што видимо, доминира увоз робе широке потрошње, док је удео опреме веома низак, само 11,5%.

Кретање индустријске производње

Да би слика о стању реалног сектора била потпунија, нужно је на крају бацити поглед на индекс физичког обима индустријске производње. У односу на просек 2002. године индустријска производња је износила:

– у јулу 2003.	91,3 %
– у периоду јануар-јул 2003.	93,5 %

У првих седам месеци ове у односу на исти период прошле године индустријска производња је износила 97,1%, то јест била је мања 2,9%. Индустријска производња у јулу 2003. у односу на јули 2002. мања је за 5,3%. Ако ове податке упоредимо са показатељима са почетка 90-тих година, онда видимо да је индустријска произ-

водња у јулу 2003. године у односу на јул 1991. мања за 49,9%. Индустриска производња у периоду јануар-јул 2003. у односу на исти период 1991. године мања је за 59,6%.⁴ Ови подаци довољно показују до какве су пустоши у материјалној бази привреде довела добро позната збивања у претходном десетогодишњем периоду.

2. ПРИВРЕДНО-СИСТЕМСКИ УСЛОВИ И ПРИВРЕДНИ РАСТ

Генеришућа снага тржишне привреде су привредни субјекти са својим економским интересима и мотивом да их у конкурентској борби што рационалније остваре. Покушајмо онда да проценимо како и колико општи услови привређивања, а пре свега мере развојне и економске политике, доприносе да се подстакну појединци као иницијатори и носиоци бизниса и тако октивирају генеришуће снаге тржишне привреде. Раније смо истакли тврдњу о неконзистентности начелних реформских принципа и макроекономских циљева са реалном ситуацијом у привреди, положајем и интересима и циљевима носилаца (постојећих и потенцијалних) привредне активности у тржишној привреди – предузетника и предузећа. Да видимо о чему је та неконзистентност и како се испољава.

Прво, ми и немамо властити транзициони, односно реформски, модел промене привредног система и економске политике, већ се примењује општи или универзални модел за земље у транзицији, наметнут од међународних финансијских институција и других центара одлучивања. Он се у основи своди на неколико кључних поставки које се, када је привреда у питању, упрошћено могу изразити као „приватизуј, стабилизуј, реструктурирај и прилагоди”. У оквиру ових општих начела остављена је одређена слобода земљама у транзицији да одлучују о форми, методама и динамици трансформације целог друштвено-економског система, уз стална финансијска и друга условљавања садржаја и темпа решавања најважнијих питања. Треба рећи да на идејном и опште теоријском нивоу ова начела, сама по себи, делују логично и економски рационално, нарочито из угла њихових протагониста, па и њихових промотора у земљама које су ушле у процес транзиције. Приватно власништво и предузетничка иницијатива су услов ефикасног функцио-

⁴ Саопштење, Србија и Црна Гора, Завод за статистику, бр. 156, Београд, 2003.

нисања тржишне привреде; без стабилизације нема усклађеног и трајног развоја нити објективне валоризације економских активности привредних субјеката; нова власничка основа, технолошки и тржишни услови савременог пословања захтевају реструктурирање предузећа наслеђених из претходног система, и то на свим сегментима управљања, организовања и пословног процеса; а прилагођавање, од правне регулативе и институције до економских и пословних стандарда, еколошких и пословних норми и др., је општи услов за укључивање у савремене привредне токове, а европске организације посебно.

Чињеница је, међутим, да примена ових начела у пракси не даје задовољавајуће резултате, па се јављају озбиљне сумње, не само у пракси, већ и у теоријским радовима о адекватности и ефикасности овог општег транзиционог модела и мера за његово спровођење.⁵ Главни приговори се односе на неадекватности овог модела са становишта привредног и социјалног развоја и повећање животног стандарда становништва, што је, или што би требао да буде, крајњи и најважнији циљ сваке успешне развојне и економске политике датог друштва. Ове слабости се нарочито испољавају у случају његове неселективне и парцијалне примене и динамичке неусклађености интерактивних елемената модела међусобно, и целог модела са реалним стањем привреде и друштва. Посебне замјерке се упућују за игнорисање, односно занемаривање специфичности, друштвених вредности ранијих позитивних достигнућа у свакој земљи посебно, нарочито на економском и социјалном плану. Опширније разматрање универзалних карактеристика општег модела транзиције одвело би нас ван оквира и намене овог рада. Уместо тога, осврнућемо се детаљније на наш транзициони случај у циљу провере неких од горе изнетих оцена.

Већ смо истакли да у нас није изграђен и развијен властити транзициони модел и да се уместо тога ослањамо на начела, поставке и решења општег транзиционог модела о коме говоримо, и да, зависно од унутрашњих и спољних услова, позиције у друштвеном одлучивању, знању и компетенцији носилаца одлучивања доносимо одређена решења и мере, системског и оперативно-инструментал-

⁵ Довољно је да истакнемо само скорашње добитнике Нобелове награде за економију Џ. Штиглица, А. Сена и Смиа, а о Џ. К. Галбрајту, А. Хиршману и другим да и не говоримо.

ног карактера. Оне су претежно парцијалне и несинхронизоване, тако да од четири начелна принципа општег транзиционог модела „приватизуј, стабилизуј, реструктурирај и прилагоди”, можемо говорити само о успешности начела стабилизације, и то условно. Наиме, стабилност курса и општег нивоа цена остварује се превасходно чврстом монетарном политиком уз финансијску подршку међународних финансијских институција, али уз значајне неповољне импликације на пословну и развојну динамику. Без довољног привредног раста и ефикасног рада привредних субјеката општа привредна стабилност на дужи рок је тешко одржива, јер тражи високу цену. Приватизација која је у току још увијек изазива концептуалне дилеме, али и дилеме обухвата и динамике, нарочито код инфраструктуре и јавног сектора. Ефекти извршене приватизације се значајније не испољавају кроз динамику и привредни раст, добијена средства од продаје друштвених предузећа углавном одлазе у буџетску потрошњу. Када је реструктурирање у питању, првенствено се мисли на велика друштвена предузећа, јер се мала и средња, по природи ствари, лакше адаптирају на измењене производне, тржишне и управљачке услове. Па ипак, према најновијим информацијама, велики број предузећа је пред стечајем.⁶ Велика друштвена предузећа су углавном у ишчекивању судбине, помоћи државе или интереса снажнијих страних купаца. Прилагођавање правне, институционалне и укупне друштвене инфраструктуре, за приближавање и укључивање у међународне привредне токове и европске организације је у току. Стиче се, међутим, утисак да се одвија без систематске припреме и дубље анализе импликација преузетих или адаптираних решења на наше услове (нпр. реформа образовања, нарочито високог). Дакле, у целини гледано, досадашњи ефекти примене овог општег модела у нас нису задовољавајући, па би било корисно још детаљније истражити узроке његове неделотворности.

Тешкоће у доношењу појединих системских решења и оперативних економских мера добрим делом настају због непостојања комплексног стратешког приступа економским реформама у транзицији у нас. Није израђена и друштвено верификована дугорочна концепција привредног развоја земаља, па ни кључних привредних

⁶ Спомиње се више хиљада привредних субјеката у Србији који би потпали под одредбе новог закона кјим се регулише ова проблематика.

области, које би биле међусобно усклађене и верификоване. Комплекснија економска истраживања дугорочног развоја су маргинализована или их нема. Преовлађују парцијалне анализе уопштеног карактера, а нарочито анализе текућих привредних кретања, прилично кратког дмета и употребљивости. Економски програми политичких странака су декларативног карактера, без озбиљне аналитичке основе и визије изводљивости. Због свега овог не треба да чуде различите, па и контрадикторне, изјаве и оцене носилаца одлучивања о тако важним питањима као што су дугорочна стопа привредног раста, запосленост, стандард, темпо прилагођавања и пријем у Европску унију и сл.

Економска политика је у основи стабилизирајућа, усмерена углавном на краткорочне циљеве, широка фискална захватања ради хармонизације буџета и корекцију релативних цена инфраструктурног, услужног и делимично примарног сектора. Ради се, дакле, о типу економске политике коју мање-више, уз подршку међународне заједнице, примењују све земље у транзицији у окружењу, са сличним резултатима и последицама. Остварени позитивни резултати на плану стабилизације значајно се релативизују у светлу неделотворности овог типа економске политике на социјалну и развојну сферу привреде. Док се у социјалној сфери, добрим делом и уз помоћ донација и трансферних давања, нагомилани проблеми како-тако решавају, производни сектор привреде је у великој мери препуштен сам себи у ишчекивању да тржиште својим спонтанитетом иницира и генерише његов развој. Њега међутим нема, као што још увек нема изграђеног тржишта и тржишних институција, који би омогућили отпочињање развојног циклуса активирања основних тржишних субјеката, као носилаца развоја у привредама тржишног типа. Без институционалне, финансијске и сваке друге помоћи државе и капитала са стране, тешко је очекивати скоро оживљавање производње и раст запослености који би били друштвено прихватљиви.

Свеprisутна глад за капиталом, посебно у производној сфери, намеће и питање друштвених приоритета и начина његове употребе. Иако нема поузданих података не може се избећи утиску да његов добар део, посебно преко помоћи, донација, подршке, консултаната и сл. одлази у споредне, често и ефемерне употребе, од чега непосредну корист има само мали број носилаца, посредника и корисника. Све земље у транзицији, па и наша, преплављене су разли-

читим страним организацијама, консултантима, експертима и и сл, чији су резултати дјеловања у великом раскораку са средствима која се ангажују. Ова појава је уочена, па озбиљнији аналитичари већ говоре о „транзиционим лобијима” (неки употребљавају и оштрије изразе), који постојећу ситуацију у земљама транзиције више користе за промоцију и остваривање својих, него интереса земаља којима пружају помоћ и услуге.

3. СЛАБОСТИ НАШЕГ КОНЦЕПТА РЕФОРМИ

Постојала су очекивања да ће демократске промене и потпуно окретање Западу и прихватање захтева тзв. међународне заједнице убрзати привредни развој и стабилизovati економску ситуацију у земљи. Отуда се сада намеће неизбежно питање зашто није дошло до економског заокрета после готово три године од тих промена. Ово тим пре, јер је у међувремену успостављена пуна сарадња са међународном заједницом. Нашој привреди је омогућен приступ на светско тржиште, посебно тржиште Европске Уније, која је укинула бројне прелевмане и створила услове за извоз наше робе под повољним условима. Међународне финансијске организације додељују кредите под повољнијим условима. Поред тога, одобрене су бројне донације, иако испод очекиваног нивоа, врло значајне за економски опоравак и подршку реформама.

Међутим, ове крупне промене на политичком и економском плану још нису резултирале заустављањем дугорочних негативних економских трендова, о којима смо раније говорили.

По нашем мишљењу, разлоге, пре свега, треба тражити у концепту и самом процесу спровођења реформи и недовољној подршци грађана и бројних друштвених структура реформама, па ћемо их овде детаљније размотрити.

Нужност промене концепта реформи

Када је у питању концепт реформи сада је већ више него очигледно да је приступ да ће макроекономска стабилизација и либерализација, као и брза приватизација, решити све проблеме, био погрешан. Слична горка искуства имале су многе друге земље у транзицији. Некритичко примењивање давно превазиђених препорука Вашингтонског консеа, чија је основна слабост занемаривање изград-

ње институција, плаћено је већим трошковима транзиције и каснијим економским опоравком.

Наиме, може се остварити идеална макроекономска стабилност и извршити брза приватизација, али то само по себи не мора да убрза привредни раст. Уосталом, имамо пуно примера земаља у свету које су макроекономски стабилне, са ниском инфлацијом, имају стабилан курс националне валуте, па и власништво им је претежно приватно, али су економски неуспешне (Пакистан, Индија и сл.). Макроекономска стабилност као и приватизација су неопходне, али оне саме по себи не решавају проблем. Економски опоравак се може очекивати тек када се постигне успех на осталим сегментима система, посебно у изградњи институција и успостављању владавине права. Све земље у транзицији које су успеле да успоставе владавину права остварују повољније транзиционе резултате.

Такозвани „институционални вакуум” који је нарочито захватио земље чије су реформе још увек неуспешне, није „заобишао” ни нас, мада нам је околност да смо ушли у „закасну транзицију” омогућавала да избегнемо ову замку.

Бројни, веома важни закони нису донети, већ су у примени многи прописи не само из деведесетих, већ и из осамдесетих година прошлог века. Као резултат тога и економске слободе, које су есенција тржишне привреде, се оцењују међу најслабијим на свету (Србија и Црна Гора заузимају 149 место на ранг листи од 156 земаља). У таквом амбијенту свакако да нема инвестиција ни економског опоравка, али су зато сива економија, корупција и финансијска недисциплина, као и уплитање државе у пословање привреде, прекомерни.

Да би оствариле привредни раст, успешне земље у транзицији су наметнуле старим предузећима тржишну дисциплину како би она била подстакнута да измене властиту структуру и постану продуктивнија и способнија да привређују у тржишним условима. Она предузећа која нису успела да издрже такве услове ишла су у ликвидацију. Поред тога, стратегија економског опоравка заснивала се и на подстицању стварања нових предузећа, која су спремана да се максимално надмећу на тржишту без тражења посебних услуга државе. Показало се да је интеракција између старих и нових предузећа од кључног значаја за економски раст. Искуство показује да нова предузећа треба да постигну праг од 40% учешћа у запошљавању да би постала чиниоци раста.

Ови процеси код нас су тек у зачетку, што значи да су корени наших реформи још плитки. Зато изградња институција и правног поретка треба да буде примарни задатак законодавне и извршне власти. Улога државе у привреди треба да буде примерена изградњи тржишне привреде у нашим условима, тј. она треба да ствара опште услове за развој конкуренције и предузетништва и подстиче развој делатности које су од општег значаја за успешно и складно функционисање привреде. Посебно је важно наћи равнотежно решење између социјалних захтева инвестиционих потреба, односно између критеријума економске ефикасности и друштвене солидарности.⁷

Неопходност промене модела приватизације

Поред слабости институција, ни процес приватизације не даје ни приближно задовољавајуће резултате. Заправо, један од узрока задржавања негативних економских трендова је и приватизација, о чему смо више говорили разматрајући обим и структуру капитала са којим располаже наша привреда. Због тога је неопходно преиспитати како модел приватизације, тако и његову операционализацију.

Приватизација, па и транзиција у целини, у суштини представља велику прераспodelу богатства и моћи. Зато приватизација може да буде лоша или мање лоша. Илузија је да је било шта могуће спровести на перфектан начин.

У нашем случају сам концепт приватизације је споран, и то из два разлога. Прво, јер се заснива искључиво на методу већинске обавезне продаје друштвеног и државног капитала, и друго, држава је преузела извршну и контролну функцију у спровођењу приватизације, уместо да се задржи само на контролној. Она треба да пропише правила, да препусти приватизацију предузећима и да контролише да ли се приликом одлука између више опција, предузећа држе договорених правила.

Како време одмиче, све се више потврђује теза да ће се приватизација путем продаје показати неуспешном, једноставно због недовољне тражње за капиталом наших предузећа. Поред опаски које

⁷ Према најновијим подацима РЗТР Србије број незапослених у Србији је преко 950 хиљада, са тенденцијом повећања.

нам је на ову тему пре неколико година упутио нобеловац Милтон Фридман,⁸ треба имати у виду и околности да је време одређено за продају предузећа по новом Закону доста кратко. Велика понуда у кратком року ће неповољно утицати на цене продаје. За многа предузећа вероватно неће бити никакве тражње.

Законодавац је очигледно преценио заинтересованост потенцијалних инвеститора, посебно страних. Директне стране инвестиције, по правилу, у значајнијем обиму долазе у неку земљу тек у каснијим фазама реформи кад се устали систем отворене тржишне привреде и када се стабилизује и политички систем. Ми смо, нажалост, још далеко од ових услова, па због тога није било реално очекивати да ће одмах по доношењу новог Закона о приватизацији инвеститори похитати да покупују све што се купити може. Реално је очекивати велики опрез на почетку и постепено повећање директних страних инвестиција у наредном периоду.

Дакле, модел приватизације треба што пре изменити. Поред продаје треба укључити и остале методе примењиване у земљама у транзицији, као што су ваучери, чија је примена код нас без разлога фетишизирана, докапитализацију, инсајдерску приватизацију, ликвидацију и стечај и сл. Предузећима треба дати више опција за приватизацију уместо једне која сада постоји, па како се она не може реализовати тако и нема приватизације. Треба имати у виду да су многе тендерске продаје пропале и приватизација многих великих предузећа због тога није извршена.

Зато је нужен један еластичан модел приватизације, гдје би се комбинацијом више метода могла наћи солуција за све случајеве, ма колико они били разнородни и специфични. Држава треба да своју улогу ограничи на контролну функцију и да успостави крат-

⁸ Овим поводом нобеловац Милтон Фридман нас је својевремено упозорио да се у земљи као што је Југославија, у којој нема новца не сме инсистирати на методу продаје, јер ће се тада као купци јавити готово искључиво странци. Али у том случају се морају понудити веома ниске цене, и постоји опасност распродаје капитала у бесцење. Ниједан страни инвеститор неће доћи у Југославију зато да би земљи помогао: он ће доћи да би имао корист од тога, и зато би Југославија била присиљена продавати по изванредно ниским ценама, и то своја најбоља предузећа. То ће створити изузетно тешке проблеме касније, јер ће се „породични налит” продати по најнижој цени и то странцима. Зато инсистирање на искључивој примени метода продаје ствара више проблема него користи, јер значи субвенционисање, кроз ниске цене, страних инвеститора.

ка и јасна правила којих се сви морају придржавати. Тиме би се поваћала ефикасност приватизације и умањила опасност од корупције и криминала, којима је, иначе, приватизација јако подложна.

Реформе у фокусу подршке грађана

Као један од узрока незадовољавајућих резултата реформи, поред изнетих слабости у њиховом концепту, извесна је и недовољна подршка грађана и бројних друштвених структура. Према анкети извршеној за пројекат „Социјална карта Србије”, свега 26,9% испитаника се изјаснило у прилог апсолутне подршке реформама, мада 60% становника Србије сматра да су економске и друштвене реформе најбољи начин остваривања боље будућности за њих и њихове породице. Ови налази се могу тумачити као недостатак социјалног консензуса о спровођењу реформи, а исто тако, и као поуздан сигнал да грађани нису задовољни почетним резултатима реформи. Узрок њиховог незадовољства могу бити нереална обећања, којих је заиста било у великом обиму, нарочито у првим месецима спровођења реформи.

У сваком случају, носиоци реформи би требало да озбиљно разматрају узроке ове недовољне подршке реформама, јер је за њихов успех потребна не само општа подршка већ и активан ангажман свих структура друштва у њиховој реализацији. Реформе, односно изградња институција које доносе реформски преображај, није „забран” Владе, и само њена обавеза. Но, она је свакако највише одговорна и мора се изборити за подршку највећег дела грађана, који на крају крајева, плаћају цех свих промена у друштву, а цена транзиционих промена је најболнија.

Кад су реформе у питању, резултати пројекта: „Социјална карта Србије”, намећу утисак да становништво Србије није довољно едуковано о самим реформама, а још мање припрељено да узме учешћа у њима. Свест о променама није попримила дубље корене, јер нема искристалисаног сазнања да транзиционе промене значе нову филозофију живота, гдје судбина сваког појединца треба да зависи од њега самог, од његових личних способности и залагања, а не од погодности стечених на било који други начин.

Знање и образовање још увек нису ушли у свест просечног грађанина као стратешки и кључни инпут боље будућности. Као да смо сви за слободно тржиште и оштру конкуренцију али само под условом да ми сами нисмо изложени тој конкуренцији.

И даље се придаје превелик значај политичком фактору, што је, наравно, резултат великог утицаја политичара који редовно преувеличавају важност политичких збивања, чиме себи штите рејтинг и беже од главног проблема. Реформе су увек у другом плану било због Хага, односа Србије и Црне Горе, евентуалних избора, разних афера и сл. Зато није изненађујуће што бројни закони који су изузетно важни за реформске процесе нису донети.

Наметањем прекомерног значаја политике, а стављањем економских питања у други план, политичари очигледно „врло успешно” грађанима намећу себе као спасиоце народа и државе. Но, то на мало дружи рок може имати високу цену за политичаре али, нажалост, још већу за грађане, јер ће због спорних или изосталих реформи они, ипак, платити највећу цену.

Закључак

Претходним разматрањем смо указали на бројне неуралгичне тачке процеса транзиције у нас и факторе који лимитирају њену динамику и ефикасност. Стање реалног сектора привреде показује да су корени економске кризе веома дубоки и да реформе још нису узеле довољно маха да би могле да преокрену негативне економске трендове у позитивном смеру. У таквој ситуацији неизбежно се поставља питање да ли је, с обзиром на специфичности наше стварности, концепт реформи исправно постављен. Мада, визија реформи код нас још није нигде јавно саопштена, утисак је да се заснива на премисама давно превазиђеног Вашингтонског консензуса, чија је основна слабост била занемаривање изградње институција и корпоративног управљања.

Анализом глобалног транзиционог модела и макроекономске политике, коју овај модел имплицира на идејном и доктринарном нивоу, дошли смо до закључка да су у практичној примени они недовољно развојно делотворни, посебно на кратки и средњи рок. Основне слабости овог концепта у примени на конкретне услове привреде у транзицији потичу од тога што је више окренут умртвљивању него динамизирању привреде, више фискалним него развојним циљевима, више ликвидацији него ревитализацији постојећих предузећа, више општој него селективној приватизацији предузећа која су услов и носилац развоја националне привреде, више погоршава и заоштрава него побољшава услове образовања и здравствене заштите становништва, који су од виталног значаја за укупни

друштвено-економски развој земље. У таквом амбијенту не могу да дођу до пуног изражаја ни покретачке снаге развоја чији су основни носиоци у тржишној привреди многобројни привредни субјекти. Отуда је лимитирана економска слобода избора појединаца, коју начелно имплицира сваки модел слободне тржишне привреде. Зато би требало свестрано изучити и сагледати досадашња искуства и нашу реалну ситуацију и осмислити побољшање овог концепта, који ће допринети бржем отпочињању развојног циклуса привреде. Ишчекивања помоћи са стране, која ће допринети искуства и нашу реалну ситуацију и осмислити побољшања овог концепта, која ће допринети отпочињању развојног циклуса привреде. Ишчекивања помоћи са стране, донација и сл. може нас претворити у трајног зависника од оваквог начина преживљавања, што није примерено карактеру наших људи и расположивим развојним потенцијалима које имамо.

Очито је, наиме, да макроекономска стабилност као и приватизација, иако неопходне, саме по себи нерешавају проблем привреда у транзицији. Економски опоравак се може очекивати тек кад се постигне успех и у изградњи институција и када се успостави владавина права. Бројни, веома важи закони, још нису донети, већ су упримени многи прописи не само из деведесетих, већ и из осамдесетих година прошлог века. Као резултат тога и економске слободe, које су есенција тржишне привреде, у СЦГ се оцењују међу најслабијима на свету.

Приватизација као једна од кључних карика реформи не даје задовољавајуће резултате. Постојећи модел, који се заснива на методи продаје, је неспроводив у догледно време у постојећим условима. Зато јенужан један еластичан модел приватизације, где би се комбинацијом више метода могла наћи солуција за све случајеве, ма колико приватизације, гдје би се комбинацијом више метода могла наћи солуција за све случајеве, ма колико они били разнородни и специфични. Држава треба да ограничи своју улогу на контролну функцију и да успостави кратка и јасна правила. Тиме би се повећала ефикасност приватизације и умањила опасност од корупције и криминала, на које је приватизација јако осетљива.

Реформе засад немају довољну подршку грађана ни друштвених структура. А да би биле успешне, реформе морају имати општедруштвену подршку. Она се може подстицати и добити развијањем свести о сврсисходности реформи и, посебно, њеним почетним успесима у решавању текућих економских и животних проблема грађана, јер је познато старо правило да ништа не успева као успех.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ahrens, J and Meurers, M: „Institutions, Governance and Economic Performance in Post-Socialist Countries”, Institut za ekonomiku i razvoj, Ljubljana 201.
2. Економски извештај за СРЈ – ОЕЦД, новембар 2002.
3. Галбраит, Ц. К.: „Добро друштво – хумани редослед”, Београд, Н. Сад 1990.
4. Kolodko W., G: „Economic Neoliberalism Became Almost Irrelevant...”, Transition the Newsletter About Reforming Economic, Vol. 9. No 3, New York.
5. Максимовић С: „Економске слободе појединца у транзицији”, „Политика и слободе”, Зборник ИДН-ЦЕИ, Београд 2003.
6. Максимовић С: „Микроекономија”, Консесцо Институт, Београд 2002.
7. Народна банка Србије, Служба за бонитет, завршни рачуни привреде за 2002. годину, Београд 2003.
8. Саопштења, 152 и 158, Завод за статистику Србије и Црне Горе, Београд 2003.
9. Сен А: „Развој као слобода”, Филип Вишњић, Београд 2002.
10. Социјална слика и реформе у Србији, Friedrich Ebert Stiftung, Зборник радова, Београд 2002.
11. Шуковић Д: „Институције – кључна подлога реформи”, Зборник радова „Транзиција и институција, Институт друштвених наука – Центар за економска истраживања, Београд 2002.
12. Шуковић Д: „Транспарентност и ефикасност приватизације у Србији”, Transparency International, Београд 2001.
13. Шуковић Д: „Институције и промене модела приватизације услов за привредни опоравак привреде Србије”, „Послетранзациони процеси”, Милочерски економски форум 2003.
14. Штиглић Ц: „Глобализација и њене противречности”, SDMx, Београд 2002.
15. Transition report 2003, European Bank for R and D (Integration and regional cooperation).
16. World Bank: „Making Transition for Everyone”, Washington, USA, 2000.
17. World Bank: „Sustainable Development in a Dynamic World – Transforming Institutions, Growth and Quality of Life” World Development Report 2003, Washington.

Dr Slobodan MAKSIMOVIĆ
Dr Danilo ŠUKOVIĆ

BASIC LIMITING FACTORS OF TRANSITION PROCESS
IN OUR COUNTRY

Summary

In this article we have analyzed the process of our transition with a goal to identify the major causes of the standstills of economic reforms. We have outlined a very inferior condition of the real sector of economy, especially the industry. The real GDP in the year 2002 in SCG is only 60%, comparing to the year 1989. The similar case is with the industry whose growth of production is on the level of 60%, like it was in the same period in 1991. The profit rate (rate of return) in the whole field of economy is negative; it is about – 3%.

We have identified the major causes of slowness and inefficiency of the reforms of economic system and the policy, which are: global transition model isn't consistent with the real domestic circumstances; undeveloped institutions and a lack of law regulations.

The model of privatization has to be changed, more flexible and adapted for our circumstances.

The main goal of macroeconomic and economic policy has to be stimulation of production, economic growth and development.